

УДК 130.12+37.013.2
DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.3(78).09

ДІАЛЕКТИКА СТАНОВЛЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ ПЛАТФОРМИ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Євген БІДЕНКО

здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

© Біденко Є., 2020

Ключові слова: людина, культура, цінності, освіта, виховання.

Процес становлення цінностей у системі освіти здійснюється в царині свободи вибору суб'єктом тієї системи цінностей, яку він усвідомлює як свою, що відповідає власному світогляду, життєвим пріоритетам. На становлення цінностей особистості безпосередньо або опосередковано впливає осмислення (й усвідомлення) людиною (дитиною, учнем, студентом) значення та ролі цінностей у процесі їх зіставлення з історичними реаліями, сьогоднішнім та баченням перспективи розвитку. Останнє формується культурою, освітою та вихованням. Провідну роль у становлення ціннісної палітри людини відіграє школа. Не принижуючи фізико-математичного чи природничо-географічного циклу навчальних предметів, зазначимо, що актуальні

цінності формуються, насамперед, через цикл соціогуманітарних дисциплін, провідними серед яких є література, філософія, історія. Саме тут безпосередньо розглядаються приклади реалізації різноманітних за своєю сутністю цінностей, робляться учнями (студентами) певні висновки щодо моральної або аморальної поведінки персонажа твору, патріотичного або непатріотичного вчинку історичного діяча тощо. Тоді становлення цінностей у системі освіти не може відбуватися у відриві від загальносоціальних процесів та тенденцій, які своєю чергою формують запит на ту або іншу систему освіти, можливих впливів спадкових структур, колективного несвідомого і результатів інтелектуального, морального, емоційного та соціального розвитку.

езсумнівно, цінності формуються історично в процесі розвитку суспільства, фіксуються в культурі як форма суспільної свідомості у вигляді специфічних умов, зразків та норм поведінки. Вони не залишаються незмінними, раз і назавжди впорядкованими. У процесі свого розвитку цінності трансформуються залежно від історичної епохи: багато з них зникають, втрачаючи свою актуальність. Натомість виникають нові цінності, змінюється їх ієрархія. Як відомо, носіями нових цінностей є молодь, яка вступає у своєрідний конфлікт зі старшими поколіннями й рано чи пізно заявляє про своє право подальшого розвитку історії. На сьогодні зміна цінностей обумовлена демократичними та ринковими перетвореннями, глобалізацією та інформатизацією суспільного життя, новим соціокультурним замовленням, гуманізацією суспільних відносин. У процесі професійного становлення, цінності перевіряються, доповнюються, набувають дедалі особистісного значення, а сама особистість ідентифікує себе як представника тієї чи іншої спільноти. Всі ці зміни, безсумнівно, заломлюються в системі освіти, філософія якої відлунує їх дух і суспільну спрямованість.

Для становлення цінностей у системі освіти вкрай важливе значення набуває аксіологічне наповнення відповідних навчально-виховних програм, планів, стратегій. З цього приводу В. Скотний зауважує, що від змісту та спрямованості навчальних дисциплін, виховного процесу залежить не тільки інтелектуальна, але й духовно-моральна культура студентів, спрямованість їх експектацій. Зважаючи на далеко не однозначний вплив сучасних соціокультурних реалій, освіта має бути спрямована на духовні національні та загальнолюдські цінності, державність і людяність, збагачення та творчу діяльність особистості, яка розкриває свої здібності в процесі самореалізації та створення умов для саморозкриття інших людей [1, с. 484].

Загалом, утвердження загальнолюдських та національних цінностей у культурно-освітньому просторі України є першою й го-

ловною складовою гуманізації та гуманітаризації сучасної вітчизняної освіти.

Фахівці констатують, що на тлі формування гуманістичної освітньої парадигми ціннісний (аксіологічний) підхід можна вважати одним з основних методологічних принципів професійної підготовки майбутніх фахівців, адже він полягає в орієнтації професійної освіти на формування в сучасних студентів системи загальнолюдських і професійних цінностей, що окреслюють їх ставлення до себе як людини і професіонала, до загальнолюдських цінностей та світу. Аксіологічний підхід до професійної підготовки передбачає формування в студентів системи ціннісних орієнтацій, які задають загальну спрямованість інтересам і прагненням особистості, ієрархію індивідуальних переваг, мотиваційну програму діяльності і, врешті-решт, визначають рівень готовності майбутнього спеціаліста до реалізації життєвих і професійних планів [2, с. 158–159].

З проголошенням незалежності України одразу ж заявила про свою генеральну орієнтацію на національні та загальнолюдські цінності, розпочала розбудовувати освіту, покликану забезпечити наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу змістом, який би допомагав педагогам виховувати душі, чесні й сильні характери, формувати сумління та громадські чесноти: працьовитість, самопожертву, пошану до старших і спонукав би школярів і студентів стати корисними для свого народу. Тому нині спостерігається значний інтерес педагогів, учених і керівників-організаторів навчального процесу до знань аксіологічного змісту та низки причин, пов'язаних зі змінами в житті українського суспільства. До таких причин віднесемо необхідність надання старшокласникам допомоги в соціальній і психологічній адаптації в складних обставинах сучасного соціуму, протидії поширенню інформації, що руйнує психіку людини та провокує соціальні, сімейні, міжнаціональні й міжконфесійні конфлікти. Головним завданням одночасно визначається підвищення рівня гуманітарної освіти дітей, що не можливо зробити без поглиблення, розширення та інтеграції знань з історії, літера-

тури, культури, краєзнавства, без освоєння витоків вищих загальнолюдських цінностей та алгоритмів їх реалізації в життєтворчості кожної людини [3, с. 103–104].

Можна констатувати, що процес становлення цінностей у системі освіти має свою специфічну етапність та логіку, які обумовлені історичними, духовно-ментальними, соціально-політичними та іншими чинниками. Цінності, що утверджуються в освіті, як відомо, тією або іншою мірою відповідають суспільним запитам на виховання особистості з певними особистісними характеристиками та професійними компетентностями.

Необхідність посиленої уваги до проблеми виховання та самовиховання цінностей у навчально-виховному процесі обумовлена низкою причин, однією з найсуттєвіших з яких є криза духовності або криза ціннісного наповнення людського буття.

В цьому сенсі О. Невмержицька стверджує, що криза цінностей, яку переживає сучасний світ, негативно впливає на процес виховання. Дезорієнтована людина, шукаючи себе в житті, не може цього зробити, якщо не матиме міцного ґрунту під ногами. Такою основою виховання мають стати релігійні, духовно-моральні (базові) цінності, транслятором яких насамперед повинна бути освіта. До базових цінностей належать добро, краса, справедливість, благородство, істина, мудрість, сенс життя тощо. Засвоєння особистістю базових цінностей є важливим не лише для суспільства, але й для самої особистості, оскільки вони надають сенс життю, полегшують вибір правильних рішень, є стримувальним механізмом від аморальних вчинків, створюють гармонію у житті людини на рівні внутрішнього світу та міжособистісної комунікації. Без цього неможливий моральний розвиток особистості [4, с. 28].

Вивчення найбільш ефективних шляхів формування (виховання) ціннісних орієнтацій учнівської та студентської молоді дозволило А. Бойко виділити основні напрями організації навчально-виховного процесу: забезпечення під час навчально-виховного процесу принципів наступності, неперервності, змінюваності, розвитку, неповторності, плинності; створення психо-

лого-педагогічних умов для пізнання культурної спадщини різних народів, у якій відображені ціннісні орієнтації персоналії; виділення змісту навчального матеріалу, на основі якого формуються погляди, переконання, ціннісні орієнтації; забезпечення умов для саморозвитку, самопізнання учнів, студентів і вчителів. Особлива увага має зосереджуватися на взаємозв'язку загальнолюдських цінностей з конкретними духовними й соціальними потребами, морально-естетичними ідеалами [5, с. 64].

Водночас, як доводять науковці, виховання та самовиховання цінностей у педагогічному процесі має відбуватися на всіх етапах становлення особистості, включно з дошкільним віком. Тому вибір педагогом форм і методів виховання цінностей має передбачати вік об'єкта впливу, хоча вже з малечку дитина повинна вчитися оцінювати вчинки інших людей в аксіологічній системі координат. Саме через процедуру оцінювання соціальних явищ, подій, людських вчинків відбувається формування ціннісного ставлення до дійсності, зароджуються та стверджуються уявлення про сутність та значення певних цінностей.

Продовжуючи цю логіку, Л. Черніченко зазначає, що ціннісне ставлення відображає внутрішню позицію особистості, взаємозв'язок особистісних і суспільних значень. У дошкільника воно виражається в емоційно-експресивних проявах, а також у судженнях і вчинках. Ціннісні знання – форма відображення об'єктивної дійсності, яка дає змогу дитині зіставляти об'єкти і явища навколишнього світу з усталеними уявленнями про цінності добра, захищеності, любові та бачити в навколишньому середовищі відображення соціально значущих цінностей. У ціннісній поведінці відображається можливість внутрішньої і зовнішньої регуляції вчинків і дій на основі наявних ціннісних орієнтацій особистості. Початок присвоєння дошкільниками суспільних цінностей закладається у взаємостосунках з батьками, тому сім'ю можна розглядати як основу формування системи ціннісних орієнтацій дитини. Надалі функцію носіїв і трансляторів цінностей беруть

на себе педагога, вихователя, вчителі. Передача певних знань про об'єкти або явища навколишнього світу під час спільної взаємодії педагогів і дітей формує у них соціальну спрямованість, ціннісне, вибіркоче ставлення до світу [6, с. 188].

Надалі виховання та самовиховання системи ціннісних орієнтацій відбувається комплексно й поетапно в процесі набуття особистістю відповідних предметних компетентностей як результат громадянської, правової, філософської, українознавчої та економічної освіти.

Так, до ціннісних орієнтацій, які можуть і повинні бути сформовані засобами громадянської освіти, входять: повага до Батьківщини, народу, держави, її символіки, традицій, мови; почуття власної гідності; громадянська самосвідомість; прагнення до рівності та солідарності; прагнення до справедливості; визнання й дотримання законів; готовність діяти спільно з іншими (співпраця); сприйняття багатоманітності (толерантність); патріотизм; чесність і відповідальність перед собою, оточуючими, державою; здатність до емпатії; орієнтація в проблемах сучасного суспільно-політичного, економічного, культурного життя України. Шкільна правова освіта покликана сформулювати такі ціннісні орієнтації: повагу до прав і свобод людини та громадянина; правомірну поведінку; національну гідність; емоційну саморегуляцію; чесність та порядність; твердість (уміння не піддаватися тискові); принциповість; усвідомлення суспільного обов'язку; дотримання суспільно значущих норм поведінки. Засобами філософської освіти формуються такі ціннісні орієнтації, як самокритичність, вимогливість до себе; ініціативність та упевненість у собі; чесність (зокрема перед собою); доброзичливість; самостійність у прийнятті рішень; взаєморозуміння в родині; любов до людей; працелюбність на благо свого та інших; вірність; допомога тим, хто її потребує; гармонія з природою; милосердя; людяність; альтруїзм; здатність до співчуття. Українознавча освіта також сприятиме формуванню низки ціннісних орієнтацій, зокрема національної самосвідомості; патріотизму; людяності;

поваги до національних звичаїв, традицій, вірувань; шанобливого ставлення до рідної мови, культури, історії; гостинності; працьовитості; доброти; скромності; миру та злагоди в родині, державі, суспільстві; культури зовнішнього вигляду, спілкування й поведінки; бережливого ставлення до природи, рідної землі. Засобами економічної освіти формуються: економічна грамотність; економічна культура; свобода діяльності та вибору; дотримання прав приватної власності, дотримання законності; раціональна економічна поведінка (споживача, найманого працівника, підприємця, власника доходів і платника податків, користувача суспільними благами тощо) [7, с. 211–213].

Виховання цінностей у педагогічному процесі мусить мати комплексний та системний характер й базуватися на принципах науковості, спадкоємності, людиноцентризму, патріотизму, толерантності, прав людини тощо.

У здійсненні виховання та самовиховання цінностей у педагогічному процесі особливу роль відіграють учителі гуманітарного циклу, які, зважаючи на специфіку навчальних дисциплін, що ними викладаються, мають більше можливостей приділити увагу різноманітним аксіологемам соціального та особистісного буття людини.

Саме тому зростає роль предметно-методичної підготовки майбутнього вчителя-суспільствознавця на основі аксіологічного підходу, що розглядається фахівцями як елемент професійно-педагогічної підготовки вчителя, який поєднає теоретичний (методику викладання суспільствознавчих курсів, спецкурсів, спецсеминарів з методики, самостійну роботу студентів) та практичний (проходження різних видів педагогічних практик) компоненти. Важливо, що в процесі такої підготовки майбутній учитель проходить кілька етапів (зміни позицій): «отримувач» знань про зміст, особливості, механізми і етапи становлення ціннісного ставлення дитини до світу; «пошукач» (дослідник) провідних форм, методів і засобів формування цінностей та ціннісних орієнтирів діяльності дитини; «реалізатор» методики формування ціннісного

світогляду учнів у процесі навчання суспільствознавчих предметів. Діяльність викладача також змінюється від «транслятора» знань і педагогічних технологій через роботу «майстра», що організує спільну діяльність з метою формування у студентів психологічних та педагогічних здібностей до роботи на основі аксіологічного підходу, до позиції «консультанта», який спільно зі студентом проектує його майбутню професійну діяльність [8, с. 223–224].

Звичайно, підготовка майбутнього педагога до здійснення виховання (самовиховання) цінностей в учнів (студентів) передбачає освоєння ним самим аксіологічного підходу до навчально-виховного процесу, усвідомлення важливості низки загальнолюдських та національних духовних пріоритетів і цінностей. Отже, викладач має стати зразком вихованості для школярів і студентів, демонструючи собою реалізацію моральних та професійних цінностей.

Приділяючи належну увагу вихованню цінностей у педагогічному процесі, варто зауважити, що не меншу значущість для подальшого розвитку особистості набуває самовиховання.

На думку Л. Нечипоренко, самовиховання визначається як свідомо і цілеспрямована робота над собою для вдосконалення своїх індивідуальних якостей, підвищення рівня культури і світогляду, позбавлення від негативних рис характеру. Самовиховна робота сприяє формуванню особистості, яка б відповідала вищим ідеалам суспільства [9, с. 63–64].

Водночас програма самовиховання вчителя має містити три розділи: загальні якості (ідейність, моральність, педагогічна спрямованість), особливі якості (теоретична і методична спрямованість до професійної діяльності, психолого-педагогічна підготовленість до професійної діяльності, розвиток педагогічних умінь і навичок), індивідуальні особливості (емоційно-моральна чутливість, волеволі якості, культура темпераменту). Процес оволодіння мистецтвом самовдосконалення складається з трьох етапів. Перший етап у процесі самовиховання – це розуміння тих специфічних

вимог, які потребує від педагога педагогічна діяльність і оцінка власних знань, умінь, здібностей і співвіднесення їх з вимогами професії. Другий етап – усвідомлення змін, які необхідно здійснити в собі і розробити програму дій для цього. Третім етапом є реальна самовиховна діяльність, усвідомлені дії вчителя для самозміни [10, с. 76].

Відповідно на всіх етапах самовиховання суб'єкти й об'єкти педагогічного процесу більш глибоко засвоюють різноманітні цінності, намагаються реалізувати їх у повсякденному житті та професійній діяльності. Фактично самовиховання цінностей означає не тільки корекцію світоглядних настанов, а й трансформацію поведінки індивіда.

Як наголошують Ю. Сурмяк та Л. Кудрик, на початку своєї роботи з організації самовиховання учнів учитель, здебільшого, переймається пропагандою та інтерпретацією ідеї самовиховання, роз'ясненням його прийомів, надає конкретну допомогу своїм вихованцям. Коли ж ідея самовиховання захопить школярів, коли вони достатньою мірою опанують прийоми і засоби самовдосконалення, то вчителів залишається уміло керувати їх роботою над собою. Система педагогічного керівництва самовихованням становить:

- по-перше, пробудження в учнів інтересу та прагнення до самовдосконалення, створення в класі атмосфери серйозного ставлення до самовиховання, широке роз'яснення на конкретних літературних і живих прикладах ідеї самовиховання та його можливостей;
- по-друге, складання учнями (частинною класу, а у високорозвинених класних колективах – усіма учнями) особистої програми самовиховання, підкріплення зусиль учнів, спрямованих на здійснення індивідуальних самозобов'язань, фронтальними виховними заходами, поступове залучення нових учнів до самовиховання;
- по-третє, активне керування самостійним процесом удосконалення особистості кожного учня, залучення учнівського активу до контролю за роботою учнів над собою і наслідками самовиховання [11, с. 74].

В ідеалі потреба в самовихованні цінностей повинна стати органічною складовою

як професійної діяльності, так і особистісного самовдосконалення викладачів. Своєю чергою духовно збагачений педагог здатен на власному прикладі показати учню (студенту) результати самовиховання, надати йому палітру ціннісних орієнтацій для подальшого інтелектуального, культурного, морального зростання.

Як вважають дослідники, важливим в організації самовиховання є ознайомлення студентів із змістом, формами, методами самовиховання. В основу самовиховання покладено принцип випереджального відображення у свідомості людини тих дій і вчинків, які вона збирається здійснити, визначення тих рис і якостей, які вона припускає виробити в собі. Подібна програма самовиховання формується, вона спонукає особистість до практичних дій з її реалізації, створює стимули для прояву вольових зусиль. З появою в людини потреби в подоланні тих або інших недоліків у своєму характері або поведінці важливим є визначення чіткої мети й обґрунтування необхідності її досягнення, іноді корисним стає також визначення термінів досягнення. Організація самовиховання здійснюється за трьома основними напрямками, а саме: формування думки студентського колективу про необхідність і користь самовиховання; надання допомоги студентам у з'ясуванні сутності самовиховання, його методів і шляхів

здійснення; практична допомога студентам у розробці програм самовиховання та їх реалізація [12, с. 320–321].

Загалом, самовиховання цінностей у педагогічному процесі є одним із шляхів становлення особистості, важливим підґрунтям для самореалізації та самоактуалізації людини в соціальному середовищі.

Науковці доводять, що самовиховання та процеси самоактуалізації і самореалізації постають як взаємообумовлені складові саморозвиваючого навчання. Самовиховання є важливим механізмом поєднання спрямованості освітнього процесу як на пізнавальні потреби, так і на потреби саморозвитку особистості. До останніх фахівці в цій царині якраз і відносять потреби в самоствердженні, самовираженні, самоактуалізації. Метою й засобом в освітньому процесі є домінанта самовдосконалення особистості, що містить настанову на самовиховання і самовизначення. Акцент у самовиховних моделях самоактуалізації ставиться на самокеруючі механізми особистості, виховання домінанти саморозвитку особистості, формування індивідуального стилю навчальної діяльності.

Отже, виховання та самовиховання цінностей у педагогічному процесі сприяє розвитку всіх суб'єктів та об'єктів навчально-виховної діяльності, підвищує ступінь їх духовності та збагачує засоби самовираження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скотний В. Г. Філософія: історичний і систематичний курс. Київ: Знання України, 2005. 576 с.
2. Тарарак Н. Г. Еволюція аксіологічних концепцій формування «ціннісних орієнтацій» в науковій думці // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. 2013. Вип. 41(1). С. 151–160.
3. Винничук Р. В. Актуалізація ідей та досвіду виховання загальнолюдських цінностей у сучасній системі освіти України // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 8. С. 100–106.
4. Невмержицька О. В. Виховання цінностей особистості в епоху культурних змін // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. 2015. № 1. С. 25–30.
5. Бойко А. М. Сутність, закономірності та принципи виховання і самовиховання як особистісно-соціального явища // Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії: навч.-метод. посіб. / за ред.

REFERENCES

1. Skotnyy V. H. (2005). *Filosofiya: istorychnyy i systematychnyy kurs* [Philosophy: historical and systematic course]. Kyiv: Knowledge of Ukraine. [in Ukrainian]
2. Tararak N. G. (2013). *Evolutsiya aksiolohichnykh kontseptsiy formuvannya «tsinnisnykh oriyentatsiy» v naukoviy dumtsi* [Evolution of axiological concepts of formation of "value orientations" in scientific thought]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Filosofiya*. [Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after GS Skovoroda. Philosophy]. Issue 41 (1), pp. 151–160. [in Ukrainian]
3. Vynnychuk R. V. (2014). *Aktualizatsiya idey ta dosvidu vykhovannya zahal'nolyudsk'ykh tsinnostey u suchasniy systemi osvity Ukrainy* [Actualization of ideas and experience of education of universal values in the modern system of education of Ukraine]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi*. [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies]. No.8, pp. 100–106. [in Ukrainian]

А. М. Бойко; Полт. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Київ; Полтава, 2004. С. 63–86.

6. **Черніченко Л. Д.** Педагогічна аксіологія у навчально-виховному процесі інклюзивного закладу дошкільної освіти // Наука. Освіта. Молодь. 2015. С. 187–188. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2015_2/65.pdf

7. **Нікора А. О.** Теорія та методика навчання суспільно-політичних дисциплін: навчальний посібник: у 2 кн. Кн. 2: Основи методики навчання суспільно-політичних дисциплін. Миколаїв: Іліон, 2013. 238 с.

8. **Нікора А. О.** Теорія аксіологічного підходу в освіті та практика його реалізації в процесі предметно-методичної підготовки майбутнього вчителя-суспільствознавця // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 221–226.

9. **Нечипоренко Л. С.** Педагогічна культура. Харків: ХДУ, 1993. 145 с.

10. **Елканов С. Б.** Профессиональное самовоспитание учителя. М.: Просвещение, 1986. 143 с.

11. **Сурмяк Ю., Кудрик Л.** Стан і перспективи самовиховання в сучасній школі // Молодь і ринок. 2012. № 1. С. 70–74.

12. **Шумілова І. Ф.** Самоосвіта студентів з питань формування загальнокультурної компетентності // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 1. С. 318–328.

4. **Nevmerzhytska O. V.** (2015). Vykhovannya tsinnostey osobystosti v epokhu kul'turnykh zmin [Education of personality values in the era of cultural change] Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu imeni Al'freda Nobelya. Seriya: pedahohika i psykholohiya. [Bulletin of Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel. Series: pedagogy and psychology]. No.1, pp. 25–30. [in Ukrainian]

5. **Boyko A. M.** (2004). Sutnist', zakonmirnosti ta pryntsyipy vykhovannya i samovykhovannya yak osobystisno-sotsial'noho yavyschcha [The essence, patterns and principles of education and self-education as a personal and social phenomenon]. Pedahohika. Intehrovany kurs teorii ta istoriyi: navch.-metod. posib. dlya zakl. vyshchoyi ped. osvity 3–4 rivniv akredyt / za red. A.M. Boyko ; Polt. derzh. ped. un-t imeni V. H. Korolenka. [Pedagogy. Integrated course of theory and history: teaching method. way. for zakl. higher ped. education 3–4 levels of credit / ed. A.M. Boyko; Polt. state ped. VG Korolenko University], pp. 63–86, Kyiv; Poltava. PSPU. [in Ukrainian]

6. **Chernichenko L. D.** (2015). Pedahohichna aksiolohiya u navchal'no-vykhovnomu protsesi inklyuzyvnogo zakladu doshil'noyi osvity [Pedagogical axiology in the educational process of inclusive preschool education]. Nauka. Osvida. Molod'. [Nauka. Education. Young], pp. 187–188). URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2015_2/65.pdf. [in Ukrainian]

7. **Nikora A. A.** (2013). Teoriya ta metodyka navchannya suspil'no-politychnykh dystsyplin: navchal'nyy posibnyk: u 2-kh kn.: Kn. 2: Osnovy metodyky navchannya suspil'no-politychnykh dystsyplin [Theory and methods of teaching socio-political disciplines: textbook: in 2 books: Book. 2: Fundamentals of teaching methods of socio-political disciplines]. Mykolaiv: Iliion. [in Ukrainian]

8. **Nikora A. A.** (2015). Teoriya aksiolohichnoho pidkhodu v osviti ta praktyka yoho realizatsiyi v protsesi predmetno-metodychnoyi pidhotovky maybutn'oho vchytelya-suspil'stoznavtsya [Theory of the axiological approach in education and practice of its implementation in the process of subject-methodical training of the future teacher-social scientist]. Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Pedahohichni nauky. [Scientific Bulletin of the Nikolae National University named after V.O. Sukhomlinsky. Series: Pedagogical sciences], no. 1, pp. 221–226. [in Ukrainian]

9. **Nechiporenko L. S.** (1993). Pedahohichna kul'tura [Pedagogical culture]. Kharkiv: KHSU. [in Ukrainian]

10. **Elkanov S. B.** (1986). Professional'noye samovospitiyeye uchitelya [Professional self-education of a teacher]. Moscow: Prosveshcheniye. [in Russian]

11. **Surmyak Yu., & Kudryk L.** (2012). Stan i perspektyvy samovykhovannya v suchasniy shkoli [The state and prospects of self-education in the modern school]. Molod' i rynek. [Youth and market], no. 1, pp. 70–74. [in Ukrainian]

12. **Shumilova I. F.** (2016). Samoosvita studentiv z pytan' formuvannya zahal'nokul'turnoyi kompetentnosti [Self-education of students on the formation of general cultural competence] Naukovi zapysky Berdyans'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky. [Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences]. Issue 1, pp. 318–328. [in Ukrainian]